

EIXON OI BYZANTINOI OIKOSHEMA;

Τὸ θέμα τοῦτο πολλοὺς σοφοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων ἀπασχόλησε μέχρι σήμερον ἄνευ ὀριστικῆς τοῦ ζητήματος λύσεως. Ἀσχοληθεῖς καὶ ἐγὼ μὲ αὐτό, θὰ προσπαθῶ, κατόπιν πολυετῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν, νὰ καταλήξω εἰς ἓν θετικὸν συμπέρασμα.

Βυζαντινὰ οἰκόσημα, κατὰ τὴν ἐραλδικὴν ἔννοιαν, (σχήμα δηλ. οἰκοσήμεου μὲ τὸν θυρεὸν, τὰ ἐντὸς τούτου σύμβολα (attributs), τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ θυρεοῦ ὑποστηρίγματα, τὰ ὑπὲρ τὸν θυρεὸν στέμματα κλπ.) οὔτε μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὔτε καὶ μέχρι τῆς ὀριστικῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταλύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς τελικῆς τοῦ γένους ὑποδουλώσεως ἀνευρέθησαν. Μόνον εἰς τοῦ Ducange τὸ περίφημον βιβλίον «Historia Byzantina»¹ δύο — καὶ ταῦτα ἀτελῆ — εὗρισκονται οἰκόσημα, ἢ μᾶλλον ἐμβλήματα βασιλικά, ὁ δικέφαλος τ. ἔ. μέλας ἀετὸς ἐντὸς ἐρυθροῦ θυρεοῦ, τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας Λασκάρων, καὶ ὁ ἐντὸς ἐπίσης ἐρυθροῦ θυρεοῦ χρυσοῦς σταυρὸς ἔχων κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς τέσσαρα ἀνεστραμμένα, ἢ ἀντίνωτα, χρυσᾶ ἐπίσης, Β κατὰ τοὺς μὲν πυρεκβόλα κατ' ἄλλους, τῶν Παλαιολόγων. Ἄλλα καὶ αὐτὰ τὰ βασιλικά ἐμβλήματα ὅ τε μέλας δικέφαλος ἀετὸς τῶν Λασκάρων ὡς καὶ ὁ περίφημος χρυσοῦς σταυρὸς μὲ τὰ ἀντίνωτα Β, ὁ τόσας προκαλέσας συζητήσεις, εἶναι οἰκόσημα, κατὰ τὴν ἐραλδικὴν ἔννοιαν, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας διετύπωσα; Κατὰ τὴν γνώμην μου ἀσφαλῶς ὄχι.

Ὁ ἀετός, ὅ τε ἀπλοῦς ὡς καὶ ὁ δικέφαλος, ἦτο γνωστός ὡς ἔμβλημα βασιλικόν, δηλωτικόν τ. ἔ. τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἰσχύος τῶν Ἑλλήνων βασιλέων καὶ Δεσποτῶν, τούτου δ' ἔνεκα μετεχειρίζοντο αὐτὸν καὶ οἱ Λασκάρεις καὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι καὶ οἱ Κατακουζηνοί, κακῶς δὲ ἐξελήφθη ὑπὸ τινῶν ὡς οἰκογενειακὸν οἰκόσημον, ἀφ' οὗ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας ὑπὸ τῶν Τούρκων — καθόσον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης γνωρίζομεν — οὐδέποτε οὗτος ἐσημειώθη ἐντὸς θυρεοῦ.

Ὁ αἰμνηστος Σ. Λάμπρος εἰς τὸν «Ἑλληνομνήμονά» του ἐδημοσίευσε πλείστας ὄσας εἰκόνας, χρυσοβούλλα, σφραγίδας, νομίσματα κλπ. τῶν διαφόρων Ἑλλήνων βασιλέων καὶ Δεσποτῶν, καὶ δὴ τῶν Παλαιολόγων, ἅτινα ἀνεῦρεν εἰς κώδικας, ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ νομισματικὰς συλλογὰς, εἰς οὐδὲν ὁμως ἔξ αὐτῶν ἀναφαίνεται πού Ἑραλδικὸς Ἀετός. Εἰς μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν εὗρισκομεν τὸν αὐτοκρατορικὸν δικέφαλον ἀετὸν ἐντὸς θυρεοῦ,

¹ Familiae Augustae σελ. 178 καὶ 188 (Ἔκδοσις Βενετίας 1792).

καὶ ἡ μοναδικὴ αὕτη περίπτωσης συντρέχει ἀκριβῶς εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἐκτεθησομένης γνώμης μου.

Εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1439 μετάβασις εἰς Φλωρεντίαν Ἰωάννου Η΄ τοῦ Παλαιολόγου διὰ τὴν σύνοδον τῆς Ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῇ Τοσκανικῇ πρωτεύουσῃ διαμονῆς του ὁ Ἑλλην αὐτοκράτωρ, τυχῶν πολλῶν καὶ ἰδιαιτέρων περιποιήσεων ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων τῆς Δημοκρατίας καὶ θέλων νὰ φανῇ ἀρεστὸς εἰς αὐτούς, ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίσῃ, καί, προβαίνων εἰς πράξιν ἀσυνήθη μὲν εἰς τὰ βυζαντινὰ ἔθιμα, συνηθεστάτην δὲ εἰς τὰ Ἰταλικὰ τοιαῦτα, ἐχορήγησε διὰ προστάγματός του εἰς τοὺς ἀρχοντας τῆς Φλωρεντιακῆς πολιτείας, «τὸν σημαιοφόρον τῆς δικαιοσύνης» (Gonfaloniere di giustizia) καὶ τοὺς «ὀκτῶ πρώτους τῶν τεχνῶν» (priori delle arti = προέδρους συντεχνιῶν)¹ διάφορα προνόμια μεταξὺ τῶν ὁποίων «ἄδειαν, ὅπως διηνεκῶς χρῶνται τῷ συνήθει σημείῳ τῆς βασιλείας του μετὰ τῆς ὀφειλομένης καὶ προσηκούσης αἰδοῦς καὶ τιμῆς ἐν τοῖς φλαμούλοις αὐτῶν». Εἰς ἐν ἐκ τῶν «προσταγμάτων» τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεῖθη δλόκληρον ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου² βλέπομεν πανομοιότυπως ἀναπαριστάμενον τὸ «βασιλικὸν σημεῖον», τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὁ γνωστὸς δικέφαλος ἀετός, ἀτέχνως ὅμως ὑπὸ ἐραλδικὴν ἔποψιν, ἀπεικονιζόμενος, διότι — ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης — ὁ θυρεὸς ἐνοῦται ἐντελῶς μὲ τὸ στέμμα, ἀποτελῶν οὕτω ἐν σύνολον, τὰ δὲ διακριτικὰ τοῦ στέμματος σημεῖα εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθη. Καὶ ὅτι μὲν ὁ δικέφαλος ἀετὸς τὸ πρῶτον ἐν θυρεῷ ἐμφανίζεται δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἔδει τὸ «βασιλικὸν σημεῖον» ἐν Φλωρεντίᾳ νὰ σχεδιασθῇ κατὰ τὰ ἐραλδικὰ ἔθιμα, ὑπὸ ἀδαῶν δὲ ἀκολούθων τοῦ Ἑλλήνος βασιλέως φιλοτεχνηθέν, κακῶς ἐσχεδιάσθη. Πιστοποιεῖται οὕτω ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος τὸν δικέφαλον ἀετὸν ὡς «σημεῖον βασιλικὸν» μετεχειρίζετο — ὅπως δηλ. καὶ οἱ Λασκάρεις καὶ οἱ Κατακουζηνοὶ καὶ οἱ διάφοροι Δεσπῶται — οὐχὶ δὲ ὡς οἰκογενειακὸν οἰκόσημον, διότι τότε — ἂν εἶχε τοιοῦτον — θὰ ἦτο φυσικόν, κατὰ τὰ ἐραλδικὰ ἔθιμα, ν' ἀπονείμῃ ἢ μάλλον νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς ἀρχοντας ὅπως μεταχειρίζωνται πλῆρες τὸ οἰκόσημόν του εἰς τὴν — ἀπίθανον ἄλλως τε — περίπτωσιν, καθ' ἣν αὐτοὶ οὗτοι οἱ προσωπικῶς τιμώμενοι καὶ αἱ συντεχνίαι ὧν οὗτοι προΐσταντο ἐστεροῦντο οἰκογενειακοῦ οἰκοσήμου ἢ ἐπαγγελματικῶν ἐμβλημάτων, ἢ θέσωσιν αὐτό,

Θυρεὸς τοῦ Ἰακώβου
de Morellis.

¹ Miklosich — Müller, Acta et diplomata tom. 3ος σελ. 195 καὶ G. Müller, Documenti sulle relazioni delle città Toscane coi Turchi σελ. 172.

² Ν. Ἑλληνομνήμων τόμ. Α΄ σελ. 188.

κατὰ τὴν ἐραλδικὴν συνήθειαν, εἰς τὴν κορυφὴν — en chef — τῶν ἰδίων αὐτῶν οἰκοσήμεων καὶ ἐπαγγελματικῶν ἐμβλημάτων, εἶαν, ὡς εἶναι πιθανώτερον, αὐτοὶ οὗτοι οἱ προϊστάμενοι τῶν συντεχνιῶν καὶ αἱ συντεχνίαι δὲν ἔστεροῦντο τοιοῦτων.¹

Ἄλλως ἔχει τὸ ζήτημα διὰ τοὺς μετέπειτα Παλαιολόγους, τοὺς εἰς Ἰταλίαν δὴλα δὴ μετοικήσαντας εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν. Οὕτως εἰς τὴν σφραγίδα Ἄνδρέου τοῦ Παλαιολόγου, υἱοῦ τοῦ Δεσπότη Θωμᾶ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σφραγίδας τῶν θειῶν του, τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, Δεσπότη τοῦ Μυστραῖ, ἔξ ὧν ἡ μὲν πρώτη αὐτὸν τοῦτον τὸν μεγαλομάρτυρα αὐτοκράτορα ἀπεικονίζει μὲ σχετικὴν ἐπιγραφὴν, ἡ δ' ἑτέρα ἐν μέσῳ ἔχει τὸν δικέφαλον αἰτὸν καὶ κύκλω σχετικὴν ἐπιγραφὴν ὡς ἐκ τῶν ἀναδημοσιευομένων ἐνταῦθα ἀπεικονίσεων ἐμφαίνεται² εἰς

Σφραγὶς Κωνστ. Παλαιολόγου.

Σφραγὶς Δημ. Παλαιολόγου.

τὴν σφραγίδα, λέγω, τοῦ Ἄνδρέου Παλαιολόγου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὡς ἄνω σφραγίδας, ὁ δικέφαλος αἰτὸς εὐρίσκεται ἐντὸς θυρεοῦ, καθ' ὅλους τοὺς ἐραλδικοὺς κανόνας, μὲ τὸ βασιλικὸν (Δεσποτικὸν) στέμμα εἰς τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν.³

Τὸ αὐτὸ λεκτέον διὰ τοὺς εἰς Ἄγγλιαν διαπεραιωθέντας ἔξ Ἰταλίας Παλαιολόγους, ὧν οἱ τάφοι μὲ κανονικὰ οἰκόσημα βάσιν ἔχοντα τὸν δικέφα-

¹ Ὅτι οἱ προϊστάμενοι τῶν συντεχνιῶν εἶχον οἰκόσημα, ἀπόδειξις καὶ τὸ τοῦ Domenico Petrucci, ἐνὸς ἐκ τῶν ὡς ἄνω προεστώτων τῆς κοινότητος, τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὴν Rivista Araldica (τόμ. 3 σ. 463) καὶ τὸ τοῦ ὡς ἄνω ἀναφερομένου Morelli εἰς τὸ Libro d'oro della nobiltà Italiana vol. VI σελ. 483.

² Νέος Ἑλληνομνήμων τόμος Α'. σελ. 418, 422, 426.

³ Ἴδὲ τὴν ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι εἰκόνα. Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ὁ Ἄνδρέας τιτλοφορεῖ ἑαυτὸν «ἐλέῳ Θεοῦ δεσπότην τῶν Ρωμαίων». Οὗτος ἐν Ἰταλίᾳ ἀνατραφεῖς καὶ ἐκεῖ νυμφευθεὶς ἐδιδάχθη τὰ Ἰταλικά ἤθη καὶ ἔθιμα δημιουργήσας κανονικὸν οἰκόσημον μὲ δικέφαλον αἰτὸν.

λον πατοῦντα ἐπὶ δύο πυλῶν συμβολιζουσῶν τὴν Ρώμην καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κωμόπολιν Landulph¹ καὶ διὰ πάντα ἀπόγονον τῶν Παλαιολόγων ἢ Λασκάρων μετὰ τὴν ἄλωσιν.

Ὡς πρὸς τὸ ἕτερον ἔμβλημα, τὸ ὑπὸ τοῦ Ducange δημοσιευθὲν ὡς οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, τὸν χρυσοῦν δηλ. σταυρὸν μὲ τὰ ἀντίνωτα Β, οὐδεμία, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν οἰκοσημολογίαν. Περὶ τὸ ἔμβλημα αὐτὸ ἰδίως σφοδρὸς συνήφθη ἀγὼν ἀπὸ παλαιότητας ἐποχῆς μεταξὺ ξένων, συνεχισθεὶς μέχρις ἐσχάτων μεταξὺ ξένων καὶ ἡμετέρων, οὐχὶ τόσον ἂν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι οἰκόσημον, ὅσον ποία ἢ σημασία τῶν κατὰ τὰς τέσσαρας τοῦ σταυροῦ πλευρὰς συμβόλων· συζητεῖται δὴλα δὴ ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ψηφίου Β τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου ἢ περὶ πυρεκβόλου.

Ἐκ τῶν πρώτων περὶ τοῦ θέματος τούτου ἔγραψαν οἱ σχολιασταὶ καὶ ἐκδότηι τοῦ Κωδικοῦ J. Goar (σοφὸς ἑλληνιστὴς ἀρχηγὸς τῶν ἐν Χίῳ Δομινικανῶν, φίλος δὲ καὶ συνεργάτης τοῦ Ducange) (1610 - 1653) καὶ ὁ J. Gretschel (1620), ἔτι δὲ αὐτὸς ὁ περιφημὸς Ducange χαρακτηρίσαντες τὰ τέσσαρα Β ὡς πυρεκβόλα, ἐπὶ τῇ βάσει χωρίου τινὸς τοῦ Κωδικοῦ, ὅπερ κατωτέρω θέλω παραθέσει. Εἰς τούτους ἀντεῖπον ἄλλοι σοφοί, προεξάρχοντος τοῦ Μάρκου Vulson, (Marc Vulson seigneur de la Colombière 1585 - 1658) πρῶν ἀξιωματικοῦ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ ἐραλδιστοῦ, συνεπῶς δὲ πολὺ ἀρμοδιωτέρου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Δομινικανῶν νὰ κρίνῃ ἐραλδικὰ ζητήματα. Ὁ Vulson ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ περὶ τὰς πλευρὰς τοῦ σταυροῦ ἀντικείμενα δὲν ἦσαν πυρεκβόλα, ἀλλ' ἀνεστραμμένα Β, τὰ ὁποῖα ἐσήμαινον «Βασιλεὺς βασιλέων βασιλεύων βασιλεύουσι» ἢ «Βασιλεὺς βασιλέων βασιλευσάντων βασιλεύει». Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὑπόστασιν τῶν ἀντικειμένων ἴσως ὀρθῶς νὰ ἔκρινεν ὁ Γάλλος ἐραλδιστὴς, οὐχὶ ὁμως καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, ὡς ἐν τέλει τῆς παρουσίας θὰ προσπαθήσω ν' ἀποδείξω.

Μετὰ τὸν Vulson, πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὰ ἔτη 1844 καὶ 1846 ὁ σοφὸς

Σφραγὶς Ἀνδρέου Παλαιολόγου.

¹ Βλέπε καὶ διατριβὰς μου «Οἱ ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων κλπ.» ἐν τόμῳ Η' σελ. 129 κ. ἐ. τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος καὶ Bollettino Aialdico Anno XI. Venezia 1912 σελ. 11 καὶ ἐ.

Ῥώσος νομισματολόγος Kōhne¹ ὑπεστήριξε ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη καὶ πεποιθήσιν εἰς τὸ ὁρθὸν τῆς γνώμης του, δι' ὃ αὐτὸς μὲν ἐκφράζει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι τὰ Β ἴσως παριστῶσι πύργους, ἀναφέρει δὲ ἐν σημειώσει τῆς διατριβῆς του, ἐπιδοκιμάζων μάλιστα ὡς ἐπιτυχῆ, ὑπόθεσιν τοῦ Ῥώσου νομισματικοῦ Gille ἰσχυριζομένου ὅτι τὰ τέσσαρα Β παριστῶσιν ἀσπίδας ἱππέων. Ὅπωςδὴποτε περὶ ἑνὸς πράγματος ἦτο βέβαιος ὁ Kōhne, ὅτι δηλαδὴ κατ' οὐδένα λόγον τὰ Β δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ τοῦ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων ἐβεβαίωσε κατηγορηματικώτερον ἐν ἔτει 1851 ὁ διευθυντὴς τοῦ ἐν Βερολίῳ νομισματικοῦ μουσείου Friedlaender ἀναφέρων πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτοῦ, πλὴν τοῦ χωρίου τοῦ Κωδινοῦ, καὶ χωρίον τι Προβιγγιανοῦ χειρογράφου τῆς ἐποχῆς Καρόλου τοῦ Ζ', ἐνῶ τὸ οἰκόσημον τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιγράφεται ὡς «de gueules à quatre fusils d'or» ἦτοι «ἐρυθρὸν μὲ τέσσαρα χρυσαῖ τυφέκια».

Αὐταὶ ἦσαν αἱ γνώμαι τῶν διαφόρων σοφῶν τῆς Δύσεως, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ Ῥώσων, ὅτε δέκα ἔτη μετὰ τὴν διατριβὴν τοῦ Friedlaender, τὸ ἔτος δηλαδὴ 1861 ὁ Π. Λάμπρος εἰς μελέτην αὐτοῦ περὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας Γαβαλά, αὐθεντῶν τῆς Ῥόδου δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Πανδώρα»² ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκβόλων καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν στηρίξῃ ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν νομισμάτων τούτων, ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὸ πυρεκβόλον ἀπαντᾶται πρώτην φορὰν εἰκονιζόμενον εἰς τὰ νομίσματα Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, τοῦ πρεσβυτέρου, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐβασίλευε μόνος (1282 - 1295). Εἰς τὸ ὅπισθεν δὴλαδὴ χρυσοῦ νομίσματος τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἐν ᾧ παρίσταται ἡ Θεοτόκος ἐν μέσῳ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διακρίνει πρὸς τὰ ἄνω μεταξὺ δύο πύργων ἐν πυρεκβόλον, ἐνῶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Sabatier δημοσιευθὲν νόμισμα τοῦτο, μεταξὺ τῶν πύργων φέρονται τὰ γράμματα Β - Λ - † τὰ ὅποια, κατὰ τὸν Sabatier, ἀποτελοῦσι τὴν σύντημσιν τοῦ ἐπιθέτου τῆς Παναγίας Βλαχερνιτίσσης. Κατὰ τὸν Σβορώνον, ὅστις βραδύτερον, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνemίχθη εἰς τὴν συζήτησιν, πιθανῶς τὸ Λ νὰ εἶναι καὶ Α, ὁπότε, πάντοτε κατ' αὐτόν, τὰ γράμματα μὲ τὸν σταυρὸν δέον ν' ἀναγνωσθῶσι «Βοῆθει Ἀνδρονίκω, Σταυρέ». Ὅπωςδὴποτε ὁ Λάμπρος παρερχόμενος ἐν σιγῇ τὸ Α ἢ Λ ἀναφέρει μόνον τὸ Β λέγων ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐκ τῶν πυρεκβόλων τῶν Παλαιολόγων, ἐνῶ ὁ Σβορώνος εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ πρῶτον στοιχεῖον εἶναι γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου καὶ οὐχὶ πυρεκβόλον.

Ἐξακολουθῶν ὁ Λάμπρος ἀναφέρει ἄλλα νομίσματα κοπέντα καθ' ὃν

¹ I. Σβορώνου, Βυζαντινὰ νομισματικὰ ζητήματα. Διεθνῆς ἐφημερὶς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας τόμ. 2^{ος} σελ. 364.

² Τόμος IB' φύλ. 269 σελ. 97 καὶ ἄ.

χρόνον ὁ Ἀνδρόνικος συνεβασίλευε μετὰ τοῦ υἱοῦ του Μιχαῆλ ἢ τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου, εἰς τὰ ὅποια παρίσταται σταυρὸς μετὰ δύο πυρεκβόλων, ἴσως διότι δύο ἦσαν οἱ βασιλεύοντες Παλαιολόγοι, ἐν τέλει δὲ καὶ χαλκοῦν νόμισμα, εἰς τὸ ὅποιον δὲν διατηρεῖται τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ τὸ ὅποιον ἀνῆκεν εἰς Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν νεώτερον, καὶ ἐν ᾧ φαίνεται ὁ σταυρὸς μετὰ τεσσάρων πυρεκβόλων, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα νομίσματα.

Ὅτι τὰ παρεμφερῆ τῷ στοιχείῳ Β σύμβολα εἶναι πυρεκβόλα εἴκασεν ὁ Λάμπρος ἐκ τοῦ προαναφερθέντος χωρίου τοῦ Κωδινοῦ, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς «Ὁ μέγας δούξ ὡσπερ ὁ μέγας δομέστικος, εὐρίσκεται εἰς τὸ φωσ-» σάτον ὅπου κεφαλῇ, οὕτω καὶ κατὰ θάλασσαν οὕτως· καὶ οἱ μὲν εἰς τὰ » ἔτερα εὐρισκόμενοι ἄρχοντες ὡς κεφαλαὶ ἰστώσι τὸ σύνηθες βασιλικὸν φλά-» μουλον ἦτοι τὸν σταυρὸν μετὰ πυρεκβόλων»¹. Ὁ Κωδινὸς δὲν λέγει μετὰ πόσων πυρεκβόλων ἦτο ὁ σταυρὸς, ὁ Λάμπρος ἐν τούτοις, ἐκ τῆς μελέτης τῶν νομισμάτων ἀγόμενος, ἀποφαίνεται ὅτι τὸ ἔμβλημα τῶν Παλαιολόγων ἀπ' ἀρχῆς μὲν ἦτο ἐν πυρεκβόλον, ἀκολούθως δὲ σταυρὸς μετὰ δύο πυρεκβόλων καὶ βραδύτερον ὀριστικῶς ὁ σταυρὸς μετὰ τεσσάρων πυρεκβόλων. Εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ταύτης ὁ Ἕλλην νομισματολόγος προσθέτει ὅτι τὸ αὐτὸ ἔμβλημα — τὰ πυρεκβόλα δῆλαδὴ — ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ νομίσματα τῶν Γατελοῦζων, κυρίων τῆς Λέσβου (1355 - 1462), οἵτινες συγγενεύσαντες μὲ τοὺς Παλαιολόγους ὄχι μόνον καὶ Παλαιολόγοι ἐπεκλήθησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐμβλήματα προσέλαβον².

Πρὸς ἀπόδειξιν ἐπίσης ὅτι τὰ τέσσαρα πυρεκβόλα ἀπετέλουν τὸ οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων ὁ Λάμπρος ἀναφέρει πρῶτον τὸ — γνωστὸν ἄλλως τε — γεγονός ὅτι τὰ περιλάλητα σύμβολα εὐρίσκονται εἰς τὰ νομίσματα τῶν Παλαιολόγων Μαρχιάνων τοῦ Μομφερράτου, καταγομένων ἐκ Θεοδώρου τοῦ Παλαιολόγου, δευτεροτόκου υἱοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου, ὅστις ἐκληρονόμησε τὴν Μαρχιωνίαν τοῦ Μομφερράτου, δικαίωματι τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης³, δεύτερον ὅτι ὁ Mordmann εἰς τὸ γνωστὸν περὶ πολιορκίας τῆς Κωνσταντι-

¹ Ἐκδοσις Βόννης Κεφ. Ε' σελ. 28.

² Ὁ πρῶτος Γατελοῦζος, Φραγκίσκος, Γενουήσιος τὴν πατρίδα, ἐνυμφεῦθη Μαρίαν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὴν νῆσον Λέσβον. Οἱ Γατελοῦζοι παρέλαβον πράγματι τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐμβλήματα ὄχι ὅμως τὰ τέσσαρα Β, ἀλλὰ τὸν μέλανα ἀετὸν κρατοῦντα διὰ μὲν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς σκήπτρον, διὰ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ ξίφος.

³ Ἀληθές εἶναι ὅτι οἱ Παλαιολόγοι τοῦ Μομφερράτου εἶχον — μεταξύ ἄλλων ἐμβλημάτων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ δικέφαλος ἀετὸς — εἰς τὸν θυρεὸν τοῦ οἰκοσῆμου των καὶ τὸν χρυσοῦν σταυρὸν μὲ τὰ τέσσαρα Β, τὰ Β ὅμως ταῦτα εἶναι τόσον καθαρὰ, ὥστε νὰ μὴ ἀφήνουν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν ὅτι οἱ μεταχειριζόμενοι αὐτὰ εἶχον τὴν ἀντίληψιν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δευτέρου στοιχείου τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ συνεπῶς περὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ ῥητιοῦ «Βασιλεὺς βασιλέων κ.τ.λ.».

νουπόλεως σύγγραμμά του¹ ἀναφέρει ὅτι καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω ἔργου του ἐσφύζοντο εἰς διαφόρους θέσεις ἐν Γαλατᾶ ἐπὶ πυλῶν τειχῶν καὶ ἐπὶ πύργων τὰ βυζαντινὰ ἐμβλήματα, ὁ χρυσοῦς δηλονότι σταυρὸς μετὰ τῶν τεσσάρων Β, τὰ ὁποῖα κακῶς ἐκλαμβάνει ὡς στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου δίδων καὶ αὐτὸς τὴν ἐξήγησιν τοῦ «Βασιλέως, βασιλέων κ.τ.λ.» ἐνῶ πρόκειται περὶ τεσσάρων πυρεκβόλων, καὶ τρίτον ὅτι τὸ οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, πάντοτε δηλ. κατ' αὐτὸν τὰ πυρεκβόλα, ἦτο ἔτι ἐν χρῆσει ὡς ἐμβλημα τῆς ἡγεμονίας τῆς Σερβίας, πιθανὸν διότι οἱ ἡγεμόνες τοῦ τόπου αὐτοῦ (1861) ἦσαν κληρονόμοι Λαζάρου Β' Δεσπότη τοῦ Σερβίας, συζύγου Ἑλένης θυγατρὸς Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου Δεσπότη τοῦ Μορέως, καὶ τέλος ἐν τῇ ἀκλονήτῳ πλέον πεποιεῖται τοῦ ὅτι τὰ τέσσαρα περιλάλητα ἀντικείμενα εἶναι πυρεκβόλα καὶ οὐχὶ Β, δὲν διστάζει ν' ἀναγράψῃ ὅτι τὰ σύμβολα ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ αἵτου τοῦ ἀνακαλυφθέντος ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίου χαλκίνης πλακῶς τοῦ τάφου τοῦ ἐν Λαντούλφῃ τῆς Ἀγγλίας ἐνταφιασθέντος Θεοδώρου Παλαιολόγου — περὶ οὗ εἰς προηγουμένης σελίδας ἀνέφερα — εἶναι ἄρα πύλαι, ἀλλὰ τὰ πυρεκβόλα τῶν Παλαιολόγων οὕτω πως θεθειμένα ☩ .²

Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα τοῦ Λάμπρου ἔπεισαν πολλούς, ἐν οἷς καὶ τὸν Κ. Σάθαν, ὅστις εἰς τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1867 ἐκδοθέντα «Ἑλληνικὰ Ἀνεκδοτὰ» τοῦ³ ἐδημοσίευσεν δύο λαμπρὰς ἐγχρώμους εἰκόνας, ὧν ἡ μὲν παριστῶσα τὴν σημαίαν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ ἔτος 1510 ἔδωκεν ὁ Αὐτοκράτωρ Μαξιμιλιανὸς Α' εἰς τὸν διάσημον ὀπλαρχηγὸν Μερκούριον Μπούαν, φέρει εἰς τὰς γωνίας τοῦ σταυροῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου (Croix de S. André ou en Sautoir) τὰ αὐτὰ τέσσαρα Β, ἡ δὲ παριστῶσα τὸ οἰκόσημον τοῦ ἰδίου Μπούα φέρει πάλιν 3 Β περίξ τοῦ ἐν τῷ ἐπικέντρῳ μικροῦ οἰκοσήμου (en cœur ou en abîme) τοῦ παριστάνοντος τὸν Γρυῖπα (Griffon), ὃν ἀνεγνώρισεν εἰς τὸν Ἠπειρώτην ὀπλαρχηγὸν ὁ ρηθεις αὐτοκράτωρ ὅταν ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ κόμητος τοῦ Παζ καὶ Suave.⁴ Τὰς εἰκόνας λοιπὸν ταύτας δημοσιεύων ὁ ἀκαταπόνητος μεσαιωνοδίφης, λέγει ὅτι τὰ περίξ τῆς τε σημαίας ὡς καὶ τοῦ μικροῦ οἰκοσήμου ἀντικείμενα δὲν εἶναι Β, ὡς τὸ ἐξέλαβόν τινες, ἀλλὰ τὰ πυρεκβόλα τῶν Παλαιολόγων.

Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Π. Λάμπρου. Οὕτως ὁ πολὺς Schlumberger διὰ διατριβῆς του δημοσιευθεῖ-

¹ Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἴδε καὶ μετάφρασιν ἐν «Πανδώρα» τόμ. Α' σελ. 18.

² Ὁ μακαρίτης Βικέλας, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε δημοσιεύσει (Διαλέξεις καὶ Ἀναμνήσεις σ. 432 ἐξ.) σχετικὰ μὲ τὸν τάφον καὶ τὸ οἰκόσημον τοῦ ὡς ἄνω Θεοδώρου Παλαιολόγου, ἐπεσκέφη τὸν τάφον τοῦτον, ἵνα τὸν ἐξετάσῃ ἀκριβῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Λάμπρου καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι πράγματι ὁ αἵτος στηρίζει τοὺς πόδας ἐπὶ δύο πύργων στρογγύλων μὲ τὰς ἐπάλξεις καὶ μὲ τὰς πύλας των.

³ Τόμος Α'. Προλόγου σελίς ΙΔ'.

⁴ Ἐνθ' ἄν. σελ. 11 κέξ.

σης εις τὴν Revue Archéologique τῶν Παρισίων (1876 XXXI σελ. 311 καὶ 312) ὑπὸ τὸν τίτλον «Numismatique de Rhode» συνεπικούρους ἔχον τοὺς σοφοὺς Γάλλους νομισματολόγους Barthélemy καὶ Riant, ἀντεπεξῆλθεν ἰσχυριζόμενος ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν τὸ πυρεκβόλον νὰ εὐρίσκειται ὡς ἔμβλημα οἰκοσήμεων ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, καὶ ὅτι τοῦτο δὲν παρουσιάζεται εἰς παλαιότερους χρόνους ἐκείνων καθ' οὓς ὁ οἶκος τῆς Βουργουνδίας τὸ παρέλαβεν ὡς σῆμα, ἦτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, καὶ ὅτι τὰ ἐπὶ θυρεῶν, σημαίων καὶ νομισμάτων παριστάμενα πυρεκβόλα τῆς Βουργουνδίας ὁμοιάζοντα πρὸς Β, ἔδωκαν ἀφορμὴν νὰ ἐκληφθῶσιν καὶ τὰ Β τῶν Παλαιολόγων ὡς πυρεκβόλα. Συνοψίζων τὴν διατριβὴν του ὁ Schlumberger τάσεται ἀνεπιφυλάκτως μὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι τὰ ἐν λόγῳ σύμβολα δὲν εἶναι πυρεκβόλα, ἀλλὰ Β, χωρὶς ὅμως νὰ δύναται ν' ἀποφανθῆ ὀριστικῶς περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν.

Εἰς τὰς ἐπικρίσεις τῶν Γάλλων νομισματολόγων ἀπαντῶν ὁ Λάμπρος ἀνέπτυξε καὶ πάλιν ἐν συνεδριάσει τῆς ἐνταῦθα Γαλλικῆς Σχολῆς τὰ ἐπιχειρήματά του, ἡ δὲ ὁμιλία του ἐκείνη ἐδημοσιεύθη μετ' ἐπαινῶν ἐν τῇ αὐτῇ «Ἀρχαιολογικῇ ἐπιθεωρήσει» τῶν Παρισίων (1876 XXXII σελ. 286 κ. ε.).

Ὁ Σάθας ὅμως μεταβαλὼν ἐν τῷ μεταξὺ γνώμην, παρὰ τὰ προγενεστέρας παρ' αὐτοῦ γραφέντα, ἐν ἐπιστολῇ του ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Schlumberger καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ Revue Archéologique δημοσιευθείσῃ, (1877 XXXIII σελ. 92 κ. ε.) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὰ σύμβολα τὰ περὶ τὸν σταυρὸν τῶν Παλαιολόγων δὲν εἶναι πυρεκβόλα, ἀλλὰ Β. Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει ἐπὶ τινος ἀμφορέως ἀφιερωθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζεται σταυρὸς μὲ τέσσαρα Β αἰνιττόμενα τὴν ἐν Βυζαντίῳ ἰδρυθεῖσαν ἐπὶ Ἡρακλείου τετραβασίλειαν¹, προσθέτει δ' ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Κωδιννοῦ ἀναφερόμενα πυρεκβόλα εἶχον διάφορον τοῦ Β σχῆμα συνιστάμενα ἐκ τριῶν συνηνωμένων Π σημαινόντων «Πῦρ» καὶ ὁμοιαζόντων πρὸς τρίαιναν ἢ ἀνεστραμμένον π. Πρὸς ἀπόδειξιν μάλιστα τούτου φέρει νόμισμά τι Μιχαὴλ Η' καὶ Ἀνδρονίκου Β' ἐν ᾧ φαίνονται ἀκατάληπτά τινα γράμματα ὁμοιάζοντα πρὸς Ε καὶ ἄλλα τινά, ἀπερ, συντομίας ἔνεκεν, παραλείπω.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Σάθα παρορηθεὶς ὁ Schlumberger ἐπανελάβε καὶ ἔτι μᾶλλον ἀνέπτυξε τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Λάμπρου ἐν τῇ μεγάλῃ του συγγραφῇ «Numismatique de l'Orient Latin», ἣτις ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 1878 (σελ. 220 κ. ε.). Ὁ Λάμπρος ὅμως, ὁ δεινὸς ἀληθῶς εἰς τὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν νομισματολογίας, δὲν ἦτο ἐκ τῶν εὐκόλως παραδιδόντων τὰ ὄπλα. Ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ τελευταίᾳ συγγραφῇ τοῦ Schlum-

¹ Εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Σάθα ἀντεῖπεν ὁ ἱστορικὸς Παπαρηγόπουλος ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἱστορικῶς δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν.

berger διακοσίας σελίδας κατωτέρω (432 κ. έ.) έδημοσίευσεν αυτοτελή ιδίαν πραγματείαν περί τών νομισμάτων τών Γατελουζίων τής Λέσβου, έν η δεξιώ-
 τατα και διά πολλών νέων έπιχειρημάτων προσπαθεϊ να καταπολεμήση τās
 αντiroήσεις τών εναντίων και υπεραμύνεται τής ιδίας αυτου γνώμης. Διά τής
 νέας ταύτης μελέτης του ο Έλλην νομισματολόγος ¹ προτίθεται ν' αποδείξη
 πρώτον τὸ υπό του Schlumberger αμφισβητηθέν ότι τὸ acciajuolo ήτο έν
 χρήσει ως έμβλημα και πριν η παραλάβη αυτὸ ως τοιουτου ο οίκος τής
 Βουργουνδίας, και δεύτερον ποιον ήτο τὸ σχήμα του πυρεκβόλου κατά τον ΙΓ'
 αιώνα, ως και ότε μετεχειρίζοντο αυτὸ ως σύμβολον, τίς οίδε διά τίνας λόγους,
 οί Παλαιολόγοι. Νομίζων ότι λύει τὰ ζητήματα ο Λάμπρος αναφέρει ότι ότε
 κατά τὰ έτη 1317 και 1318 εκόπησαν χρυσά και άργυρά νομίσματα έν τῷ
 νομισματοκοπέῳ τής Φλωρεντίας, ο διευθυντής αυτου Δάρδανος Ἀτσαϊώλης,
 όστις και θησαυροφυλάξ του βασιλέως τής Νεαπόλεως είχε διατελέσει, τὰ
 προσεπεκύρωσε χαράξας επ' αυτών τὸ οικόσημόν του, τὸ όποιον δέν ήτο άλλο
 ειμή τὸ acciajuolo, όπερ αινίττεται τό τε κύριον όνομα του πάππου του
 Δαρδάνου, ως και τὸ ίδιον αυτου επώνυμον. Ο Λάμπρος παραθέτει και
 περικοπήν εκ του βιβλίου του Ὁρσίνη ² έν η αναγράφεται «Quorum tem-
 pore coniatī fuerunt floreni de auro (και παρακατιών) floreni guelfi
 de argento signati signo acciajuoli in presenti κ.λ.π. προσθέτων ότι έν
 μὲν τῇ ῥα του βιβλίου τὸ acciajuolo εικονίζεται ως τοιουτου σχήμα
 έν δὲ τῷ άργυρῷ γρόσσῳ κεχάραται ως ανεστραμμένον κανονικόν Β,

άπαράλλακτα ως εὑρίσκειται έν τοῖς νομίμασι τών Παλαιολόγων.
 Περί του ότι τὸ acciajuolo είναι τὸ πυρεκβόλον η τὸ briqueet ουδεις δύναται,
 λέγει, ν' αμφισβητήση, επομένως βεβαιούμεθα ότι τὸ πυρεκβόλον υπήρχεν ως
 έμβλημα οικόσημου από τής αρχής του ΙΔ' αιώνα και ότι είχε τὸ σχήμα του Β.

Εκ τούτων όρμώμενος ο Λάμπρος εξηγεί ότι τὰ έν άφθονία επί τών
 νομισμάτων τών Παλαιολόγων παριστανόμενα σύμβολα είναι πυρεκβόλα,
 χωρίς να δύναται να έγερθη κάμμία αμφιβολία ότι τὰ πυρεκβόλα ταῦτα μετά
 του Σταυρου είναι τὰ υπό του Κωδινου αναφερόμενα ως υπάρχοντα επί τής
 αυτοκρατορικῆς σημαίας. Έπειδή δέ, προσθέτει, ο Σταυρός μετά τών τεσσά-
 ρων πυρεκβόλων εις ουδέν μνημειον βυζαντιακόν εὑρίσκειται πρό τών Παλαιο-
 λόγων, δυσχερές είναι να σχηματίση τις σαφή γνώμην περί του μεμονωμένου
 εκεινου αμφορέως του Ἰουστινιανου Β', όστις ανήρχετο εις τον Ζ' αιώνα. Μη
 θέλων όμως ν' αμφισβητήση την ύπαρξιν του αναθήματος του Ἰουστινιανου
 φρονεί ότι ο αμφορέυς εκεινος, φθαρεις ἴσως εκ τής χρήσεως εξ και επέκεινα
 αιώνων, ανεκαινίσθη κατά τούς χρόνους τών Παλαιολόγων, ότε και προσετέ-

¹ Η μελέτη μεταφρασθεῖσα Ἑλληνιστι έδημοσιεύθη εις τον «Παρνασσόν» τόμ. Β' σελ. 396 κ. εξ.

² Ignazio Orsini, Storia della monete della Republica Fiorentina 1760 σελ. 26.

θησαν καὶ τὰ αὐτοκρατορικά σύμβολα τοῦ δεσπότητος ἐν Βυζαντίῳ οἴκου.

Φιλοξενῶν ταῦτα εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ ὁ σοφὸς Γαλάτης, ὡς προηγουμένως ἀνέφερα, ὁμολογεῖ ἐν ὑποσημειώσει ὅτι «ἀν καὶ δὲν ἔπεισαν αὐτὸν » τὰ νέα ἐπιχειρήματα τοῦ Λάμπρου, τοῦλάχιστον ὁμως ἐκλόνισαν αὐτόν». Εἰς αὐτὴν τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν διετέλεσεν ἐπὶ πολὺ ὁ Schlumberger ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ Revue Numismatique τοῦ 1884 καὶ ἐν τοῖς Mélanges τοῦ 1895 περιγράφων ἐν ἐκ τῶν φερόντων τὸ περίφημον Β νόμισμα τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ Μιχαὴλ τῶν Παλαιολόγων, ἐκφράζει ἀμφιβολίαν ἂν πρέπη ν° ἀναγνωσθῆ Β(ασιλεύς).

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εὔρε τὸ ζήτημα ὁ αἰμίμηστος Ι. Σβορώνος, ὅτε ἐξήγησε — κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φράσιν — νὰ φωτισθῆ περὶ τοῦ πράγματος ἐξ ἰδίας μελέτης. Κατὰ τὴν πολὺ ὀρθὴν γνώμην τοῦ λαμπροῦ μας νομισματολόγου, γνώμην ἀναλυτικῶς ἐκφρασθεῖσαν εἰς μακρὰν μελέτην του εἰς τὸ Journal international d'archéologie (1889 σελ. 772 κ. ἑ.) ὁλόκληρος ἡ περὶ πυρεκβόλων καὶ τοῦ οἴκοσῆμου τῶν Παλαιολόγων θεωρία τοῦ Π. Λάμπρου καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος προδρόμων αὐτοῦ, ἐστηρίχθη ἰδίως εἰς τὸ χωρίον τοῦ Κωδικοῦ, τὸ Προβιγγιανὸν χειρόγραφον καὶ τὸ δῆθεν ἐμβλημα τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη, ἄνευ δ' αὐτῶν, οὐδεὶς ποτε θὰ ἐσκέπτετο ν° ἀρνηθῆ ὅτι σαφῶς βλέπουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων, ἦτοι ὅτι πρόκειται περὶ τεσσάρων Β τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου.

Ἐξετάζων μετὰ πάσης προσοχῆς τὰ ὡς ἄνω ἐπιχειρήματα καὶ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ κατ' αὐτόν, κατηγορηματικωτέρου πάντων, ἦτοι τοῦ χωρίου τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου, γράφει ὁ Σβορώνος, ὅτι ὁ Julius Friedlaender, ὅστις πρῶτος παρέθεσε τὸ χωρίον τοῦτο κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, λέγει ὅτι ἔχει ὡς ἑξῆς: «L'empereur de Costantinoble porte de gueules à quatre fusils d'or» ἦτοι ὁ «Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει οἰκόσημον μὲ ἐρυθρὸν θυρεὸν καὶ τέσσαρα χρυσαῖ τυφέκια» καὶ ὅτι, ὁ Ducange, ὅστις πρῶτος ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου ἐδημοσίευσεν τὸ χωρίον διώρθωσε τὸ ἀρχικὸν κείμενον,¹ τὸ ὁποῖον ἀντὶ fusils—τὸ ὁποῖον πράγματι σημαίνει τυφέκια ἢ πυρεκβόλα,—ἔγραφε «surcils», τουτέστι «sourcils» (ὄφρυς) κατὰ τὴν τότε ἐν χρήσει ἄνευ τοῦ ο γραφῆν. Εἶναι ἐπομένως προφανές, κατὰ τὸν Σβορώνον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου ἐξέλαβεν ὡς ὄφρυς τὰ τέσσαρα Β, τὰ πλειστάκις πλαγίως περὶ τὸν Σταυρὸν διατεθειμένα, ἢ τὰς εἰς τὰ ἄκρα αὐτοῦ προσηρμοσμένας ἕλικας τὰς πρὸς ὄφρυς πράγματι μεγάλας ὁμοιοζούσας, καὶ ὅτι ὁ Δουκάγγιος πάλιν, ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τοῦ περὶ Σταυροῦ μετὰ πυρεκβόλων χωρίου τοῦ Κωδικοῦ, ὅπερ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ παρέθεσε, καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ fusil (πυρεκβόλου) προσέβη εἰς τὴν καὶ παλαιογραφικῶς ἀπίθανον διόρθωσιν αὐτοῦ, ἣτις ἀπαιτεῖ τὴν ἀντικατάστασιν καὶ ἑτέρων δύο γραμμά-

¹ Ἐκ τοῦ Ducange παρέλαβεν αὐτὸ διωρθωμένον ὁ Friedlaender.

των (rc) διὰ τρίτου (s). Ὅτι ἄλλως τε, προσθέτει ὁ Σβορώνος, οὐδείς ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου ἐξελάμβανε τὰ Β τοῦ Σταυροῦ ὡς πυρεκβόλα, διδάσκει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον, ὅπερ ἐν ἄλλῳ χωρίῳ περιγράφει ὡς ἐξῆς τὸ ἔμβλημα τῶν βασιλέων τῆς Κ/πόλεως. «Le Roy de Roumenie de gueules à trois (leg. quatre) lettres qu' on appelle B d' or» (Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ῥωμανίας, ἐρυθρὸν μὲ τρία (ἀναγ. τέσσαρα) στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται Β', χρυσαῖ).

Πρὸς τούτοις, ἔξακολουθεῖ ὁ Ἕλλην νομισματολόγος, ἕτερον ὁμοίας φύσεως Γαλλικὸν χειρόγραφον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Arsenal τῶν Παρισίων, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1851 ὁ Κόηνη περιγράφει τὸ αὐτὸ ἔμβλημα ὁμοίως καὶ ἔτι ἐκριβέστερον ὡς «de gueules à une croix d' or et quatre lettres grecques nommées betex de mêmes confrontées¹ (Ἐρυθρὸν μὲ χρυσοῦν σταυρὸν καὶ τέσσαρα Ἑλληνικὰ γράμματα ὀνομαζόμενα Β, ὁμοίως χρυσαῖ, ἀντιμέτωπα). Ὡς πρὸς τοὺς Μαρκησίους τοῦ Μομφερράτου ὁ Σβορώνος φρονεῖ ὅ,τι καὶ ἐγὼ ἐν προηγουμέναις σελίσι, ἐν ὑποσημειώσει ἐξέθεσα, ὅτι δῆλα δὴ οἱ ἄρχοντες τῆς Πεδεμονικῆς Μαρκωνίας οἱ ἕνεκεν τῆς συγγενείας αὐτῶν μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου παραλαβόντες τὸ ἔμβλημα τοῦ Σταυροῦ μετὰ τῶν τεσσάρων Β, εἶχον τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι τὰ τέσσαρα αὐτὰ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἐσήμαινον «Βασιλεὺς Βασιλέων κτλ.»

Διὰ τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Κωδινοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Σβορώνος θεωρεῖ σταχινολόγον ἀκρίτως γράψαντα, καὶ δὴ πολλακίς ἐξ ἀπλῆς ἀκοῆς, μόλις περὶ τὸ 1453 μ. Χ., ἦτοι πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἐσχηματίσθη ὁ τύπος τοῦ σταυροῦ μετὰ τῶν τεσσάρων Β, ὡς πρὸς τὸ χωρίον, λέγω, τοῦ Κωδινοῦ, ἂν ἀπεδεικνύετο, ὡς πάντες σχεδὸν φρονοῦσιν, ὅτι πράγματι περιγράφει τὰ τέσσαρα Β ὡς πυρεκβόλα, τοῦτο δὲν θ' ἀπετέλει ἀναντίρρητον ἱστορικὴν ἀλήθειαν, διότι δυνατὸν νὰ ἐπραξε τοῦτο ὁ Κωδινὸς παρασυρθείς ἐξ ἰδίας ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, εἴτε ἐκ τῶν λόγων ἄλλων ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, οὔτινες ἠδύναντο ν' ἀπατηθῶσιν ἕνεκα λόγων φαινομενικῆς ὁμοιότητος. Προχωρῶν ὁ Σβορώνος εἰς τὴν μελέτην του εὐρίσκει ὅτι οὐδείς ἄλλος, πλὴν τοῦ Κωδινοῦ, ἔγραψέ που λέξιν περὶ τῶν δῆθεν πυρεκβόλων τῆς ὑποτιθεμένης σημαίας ἢ ἐμβλήματος τῶν Παλαιολόγων, τοῦτο δὲ ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸν τὴν ὑπόψιαν ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ συγγραφέως δυνατὸν νὰ μὴ ἔχη ὑγιῶς ὑπὸ παλαιογραφικὴν ἔποψιν, ἀφ' οὗ μάλιστα, κατ' αὐτόν, ἢ ἐν χρήσει ἔκδοσις τοῦ συγγραφέως τούτου βρέθει παλαιογραφικῶν σφαλμάτων καὶ ἀνακριβειῶν.

¹ Τὸ ὑπὸ τοῦ Ducange δημοσιευθὲν οἰκόσημον μὲ τὸν χρυσοῦν σταυρὸν ἔχει τὰ Β ἀντίτωτα (adossés), ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ χειρογράφου τοῦ Arsenal ὡς ἄνω περιγραφόμενον φέρει αὐτὰ confrontées (δηλ. affrontées = ἀντιμέτωπα). Τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τῶν χειρογράφων τ' ἀφορῶντα τοὺς ἐραλδικοὺς ὄρους ἀφῆσα ἀδιόρθωτα ὡς ταῦτα καὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σβορώνου ἀναγράφονται.

Ἐπιπλέον δ' ἔπειτα τὴν κατ' ἔννοιαν τοῦ χωρίου ἀκολουθίαν δὲν ἐννοεῖ, λέγει, διὰ τίνας λόγους ἀναφέρουσι πάντες σχεδὸν τὸ χωρίον τοῦτο εἰς τοὺς Παλαιολόγους, οὐχὶ δέ, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης συγγραφῆς τοῦ Κωδικοῦ, εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐν γένει τοῦ Βυζαντινοῦ, καὶ διατί, προκειμένου ν' ἀνεύρωσιν ἐν αὐτῷ τὸ ἔμβλημα τῶν Παλαιολόγων, προὔτιμησαν ν' ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸ ἐν τῇ φράσει «τὸ σύνηθες βασιλικὸν φλάμουρον ἦτοι σταυρὸν μετὰ πυρεκβόλων» καὶ οὐχὶ ἐν τῇ μᾶλλον ἰδιαζούσῃ τῷ βασιλεῖ, ἦτοι «τὴν στήλην τοῦ ἐπίπλου βασιλέως».

Ἄγνοεῖ τέλος ὁ Σβορώνος διατί, προκειμένου περὶ ἐμβλήματος τῶν Παλαιολόγων, ἐλησημονήθη ὁ «δικέφαλος αἰετός», καὶ προχωρῶν ὑποστηρίζει μετὰ πεποιθήσεως τὴν γνώμην του διὰ διαφορῶν ἐπιχειρημάτων, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζήτημα λύεται ἀπλούστατα ἐὰν ἓνα καὶ μόνον τόνον μεταβάλωμεν ἐν τῷ χωρίῳ τῆς τοσαύτας σφαιερᾶς γραφᾶς περιεχούσης ἐκδόσεως τοῦ Κωδικοῦ, ἦτοι ἐὰν ἀναγνώσωμεν ἀντὶ «σταυρὸς μετὰ πυρεκβόλων» «σταυρὸς μετὰ πυρεκβολῶν».

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ Σβορώνος φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λαβάρου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ καθιερωθέντος μετὰ τὸ περίφημον ὄραμα, τοῦ ἡλιακᾶς ἀκτῖνας φωτοβολοῦντος κ.τ.λ.π.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον ἐπιχείρημα τοῦ Λάμπρου ὅτι τὸ πυρεκβόλον (acciajuolo) εἶναι σύμβολον τοῦ Dardano Acciajuolo, ὁ Σβορώνος, ἄμοιρος ὢν ἐραδικῶν γνώσεων καὶ ἀγνοῶν τελείως τὰ οἰκόσημα τῶν Ἀτσαϊωλῶν, περιορίζει δι' ὀλίγων ἀποδείξεων ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ εἰκὼν τῆς ᾤρας τοῦ βιβλίου τοῦ Orsini, εἰς ἣν παραπέμπει ὁ Λάμπρος, διδάσκει ἡμᾶς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ Β, ἀλλὰ περὶ σχήματος ἐντελῶς διαφοροῦ Ξ καὶ δὴ Ἀτσαϊοῦ, ἐμβλήματος τῶν Ἀτσαϊωλῶν, καὶ ὅτι ἂν ἐπὶ τοῦ νομίσματος προσέλαβε σχῆμα οἶον τὸ τοῦ Β, τοῦτο ἀποδοτέον εἶτε εἰς τὴν σμικρότητα τοῦ νομίσματος, εἶτε εἰς τὴν ἀπροσεξίαν τοῦ χαράξαντος τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ εἰκόνα τοῦ νομίσματος.

Περαίων τὴν μακροσκελῆ αὐτοῦ διατριβὴν ὁ σοφὸς νομισματολόγος, τὴν ἐπὶ χωρίων βυζαντινῶν χρονογράφων, ρητῶν Πατριαρχῶν καὶ ἰδίως ἀναλύσεως βυζαντινῶν καὶ Ροδιακῶν νομισμάτων στηριζομένην, φρονεῖ ὅτι ἐν τουλάχιστον ἀπέδειξε, ὅτι παντοῦ καὶ πάντοτε τὰ Β ἐν, δύο, τρία, τεσσαρα ἢ καὶ ὀκτῶ συγχρόνως ἀπαντῶντα (!) δὲν εἶναι πυρεκβόλα ἀλλὰ γράμματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου δυνάμενα ν' ἀναγνωσθῶσιν ἀσφαλῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, καὶ ὅτι ἐπομένως δίκαιον εἶχε ὁ μέχρι τοῦδε ἐπιμόνως ἀρνούμενος νὰ παραδεχθῇ τὴν θεωρίαν τῶν πυρεκβόλων σοφὸς ἀκαδημαϊκὸς κ. G. Schlumberger, εἰς ὃν καὶ τιμῆς ἔνεκεν, ἀφιερώνει τὴν διατριβὴν του τὴν εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας σκοποῦσαν.

Παραθέσας τὰς γνώμας τῶν σοφῶν, τῶν τε ξένων ὡς καὶ τῶν ἡμετέρων, θὰ ἐξετάσω καὶ ἐγὼ τὸ ζήτημα, ἐκφέρων τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην μου.

Ὁ Π. Λάμπρος, ὡς καὶ ὁ Σβορώνος ὀρθῶς παρετήρησεν, εἰς τρία τινὰ κυρίως ἐστηρίχθη, ὅπως ὑπεραμυνθῆ τῆς περὶ πυρεκβόλων θεωρίας του.

1ον) εἰς τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Κωδικοῦ,

2ον) εἰς τὸ χωρίον τοῦ Προβιγγιανοῦ χειρογράφου καὶ

3ον) εἰς τό, κατ' αὐτόν, ἔμβλημα τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊώλη.

Ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ χωρίου τοῦ Κωδικοῦ φρονῶ ὅτι, ἂν οὗτος ὄντως ἔγραψεν, ὡς διατείνεται ὁ Σβορώνος, «μετὰ πυρεκβολῶν» καὶ οὐχὶ πυρεκβόλων, τότε εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ λαβάρου ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ ἴδρου τοῦ «Ἀνατολικοῦ Κράτους» λαβάρου τοῦ ὁποῖου τὸ σχῆμα εὐρίσκομεν ἐπὶ διαφόρων νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Sabatier δημοσιευθέντων,¹ ὡς τὰ κατωτέρω, τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ζήτημα λύεται ἄνευ περαιτέρω συζητήσεως, βεβαιουμένου πλέον ὅτι ἐκ παρεξηγήσεως ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τοῦ οἰκοσήμου τῶν Παλαιολόγων μὲ τὰ Β ἢ πυρεκβόλα, ζήτημα ὅπερ τοσαύτας συζητήσεις, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ αἰῶνων προὐκάλεσε, καὶ ἐπομένως ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη ἢ περὶ πυρεκβόλων γνώμη τοῦ τε Λαμπροῦ καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν

Νόμισμα Ἀλεξ. Κομνηνοῦ.

Νόμισμα Ἀνδρονίκου Β'.

οἵτινες, τοῦ Λάμπρου προηγηθέντες, περὶ «πυρεκβόλων» ὁμοίως ἀπεφάνθησαν ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, οἵτινες ὡς γράμματα ἀλφαβήτου χαρακτηρίσαντες τὰ παρὰ τῶν σταυρῶν σημεῖα ἐγνωμάτευσαν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ρητοῦ «Βασιλεὺς Βασιλέων κτλπ.».

Διὰ τὸ Προβιγγιανὸν χειρόγραφον νομίζω ὅτι, ἂν ὡς ὀρθῆν ἐκλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Ducange γενομένην διόρθωσιν, ἥτις μετέτρεψε τὰ «sourcils» (ὄφρυς) εἰς «fusils» (τυφέκια) καὶ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ περιφήμου φλαμούλου Σταυρὸς εἶχε τὰ ἄκρα αὐτοῦ «ἀγκυροειδῆ» (Croix Ancrée)² ἦτο δῆλα δὴ ἐκ τῶν σταυρῶν ἐκείνων, οὓς εἶχον ἐν χρήσει οἱ Βυζαντινοί, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Sabatier ἐπίσης δημοσιευθέντων,³ τότε δέον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ τὸ πρῶτον Προβιγγια-

¹ Πίναξ 52 καὶ 62.

² Adolphe Labitte, *Traité du Blason* Paris 1892. Antonio Manno, *Vocabolario araldico ufficiale*. Roma 1907 σελ. 14

³ Πίναξ 58.14, 60.9.

νὸν χειρόγραφον γράψας ἔξέλαβε τὰ ἀγκυρωτὰ ἄκρα τοῦ σταυροῦ ὡς ὄφρῦς καὶ ἐπομένως πάλιν ὅτι ἡ θεωρία τῶν Β ὡς γραμμάτων καὶ ὡς πυρεκβόλων κακῶς ἐδημιουργήθη.

Ὡς πρὸς τὸ τρίτον τέλος ἐπιχείρημα τοῦ Λάμπρου, τοῦ οἰκοσήμου δῆλα δὴ τῶν Ἀτσαϊῶλων, παρατηρῶ ὅτι εἶναι ἐντελῶς σφαλερὰ ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Ἀθηναίου νομισματολόγου. Εἶναι γνωστὸν πᾶσι τοῖς περὶ τὰ Ἑραλδικὰ

Νόμισμα Ἀνδρ. Κορνηνοῦ.

Νόμισμα Ἀνδρῶν Β΄ Παλαιολόγου.

ἀσχολουμένοις ὅτι ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς παρὰ τὴν Φλωρεντίαν μονῆς Certosa, τῶν μεγαλοπρεπῶν τούτων μνημείων, ἅτινα ὁ πολὺς γλύπτῃς καὶ ζωγράφος Orcagna (Andrea Orcagna 1308-1369) ἐφιλοτέχνησεν εἰς σύγχρονον σχεδὸν ἐποχὴν μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ Δαρδάνου Ἀτσαϊῶλη, καὶ ἐκ τῶν εἰς διάφορα γενεαλογικὰ βιβλία δημοσιευθέντων οἰκοσήμων τοῦ ἐπιφανοῦς Φλωρεντιακοῦ οἴκου,¹ κλάδος τοῦ ὁποίου, ὡς γνωστὸν, καὶ εἰς Ἀθήνας ἡγεμόνευσεν, οἱ Acciajuoli εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς ἐκ Βριξίας (Brescia), κατὰ τὸ ἔτος 1160 φυγῆς των, ὅπως ἀποφύγῃσι, καθὰ Guelfi, τὰς διώξεις τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἐγκαταστάσεώς των, ὡς οἰκόσημον εἶχον τὸ τῆς πόλεως, ἢν εἶχον ἐγκαταλίπει, ἔμβλημα, τὸν γνωστὸν τῆς Brescia ὄρθιον λέοντα, εἰς τοὺς ἐμπροσθίους πόδας τοῦ ὁποίου, κατόπιν κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἔθεσαν ὅτε μὲν τὴν σημαίαν, συμβολίζουσαν τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου τοῦ Βασιλείου τῆς Νεαπόλεως Νικολάου Ἀτσαϊῶλη, ὅτε δὲ τὸ τῆς νέας πατρίδος των, Φλωρεντίας, γνωστότατον σύμβολον, τὸ μυροβόλον κρῖνον. Τώρα, ἂν ὁ Orsini εἰς τὸ προμνημονευθὲν ἔργον του ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὰ κατὰ τὰ ἔτη 1316 καὶ 1318 κοπέντα ἐν τῷ νομισματοκοπέῳ τῆς Φλωρεντίας χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ νομίσματα, ἐτέθη ὑπὸ τοῦ διευθύνοντος αὐτὸ Δαρδάνου Ἀτσαϊῶλη, τὸ “signo acciajuoli,” τοῦτο, κατὰ τὴν γνώμην μου, οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ὁ διευθυντῆς τῶν νομισματοκοπειῶν (Zecchiere), ὁ Δάρδανος τουτέστιν, ἀντὶ τῆς ὑπογραφῆς, ἢ ἔστω καὶ τοῦ μονογραφήματός του, δι’ ἐνὸς ἀπλοῦ σημείου δι’ ἐνὸς “signo,” συμβολίζοντος, τρόπον τινά, τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ἠθέλησε νὰ νομιμοποιήσῃ τὰ κοπέντα νομίσματα.

Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ἀκόμη

¹ Litta, Famiglie Celebri Italiane. Marchese Candida Gonzaga, Famiglie nobili κ. λ. π.

ὅτι τὸ περίφημον φλάμουλον, τὸ παρὰ τοῦ Κωδινού περιγραφέν, καὶ ὑπὸ τοῦ Ducange ἐπὶ τὸ ἐραλδικώτερον σχεδιασθὲν καὶ ὡς οἰκόσημον δημοσιευθὲν, ὑπῆρξε πράγματι, πάλιν τὰ τέσσαρα περιλάλητα σημεῖα κατ' οὐδένα τρόπον ὡς πυρεκβόλα δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι. Συμφωνῶν πληρέστατα καὶ μὲ τὴν γνώμην τοῦ ἐκ τῶν πρώτων περὶ αὐτῶν γράψαντος Γάλλου ἐραλδιστοῦ Vulson, καὶ μὲ τοὺς Köhne, Friedlaender, Schlumberger, Σάθαν, Σβορῶνον, καὶ ὄσους ἄλλους τὰ σημεῖα ὡς Β, ὡς γράμματα δῆλα δὴ τοῦ ἀλφαβήτου ἐξέλαβον, διαφωνῶ πρὸς ὅλους ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὸ λάβαρον ἦτο οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων, πρὸς τὴν σημασίαν δὲ τῶν γραμμάτων πρὸς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐξήγησαν αὐτὰ ὡς σημαίνοντα «Βασιλεὺς, βασιλέων κ.τ.λ.». Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Βαλδουίνου, τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρατηρήθησαν περίξ τοῦ Σταυροῦ τὰ τέσσαρα Β, ὡς ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ducange συλλεγόντων προκύπτει, καὶ οἱ κατ' εὐθείαν ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνέφερον, μετεχειρίσθησαν, ἐν τῇ Δύσει ζήσαντες, ὡς οἰκογενειακὸν πλέον οἰκόσημον τὸν δικέφαλον ἀετόν, τὸ βασιλικὸν τουτέστιν ἔμβλημα τῶν προπατόρων των. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτων, κατὰ τὴν γνώμην μου καὶ τὴν τοῦ Σβορῶνου, καταπολεμοῦντος, ὡς εἶδομεν, τὴν θεωρίαν τῶν πυρεκβόλων, τίνα σημασίαν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι διὰ τοὺς ὀπωσδήποτε ἐμβαθύνοντας εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Βυζαντινῶν καὶ καλῶς γνωρίζοντας τὰ σύμβολα τῶν χριστιανισμῶν τούτων προπατόρων μας, τὰ τέσσαρα «τσακμάκια», περίξ τοῦ Σταυροῦ; Ἡ, ὅπως καὶ ὁ Köhne ὀρθῶς παρατήρησε, πῶς δυνάμεθα νὰ συνδυάσωμεν τὴν σμικρὰν δύναμιν τῶν Παλαιολόγων μὲ τὸ μέγαλαυχον ῥῆμα, «Βασιλεὺς Βασιλέων», κλπ;

Κατ' ἐμὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι προφανές. Ἐὰν τῷ ὄντι — ἐπαναλαμβάνω — ὑπῆρξάν ποτε τέσσαρα Β περίξ τοῦ σταυροῦ τοῦ λαβάρου, ταῦτα οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν ἢ «Σταυρὲ Βοήθει». Ὅπως δ' ὅταν, ὡς εἰς νομίσματά τινα Ἀνδρονίκου τοῦ Πρεσβυτέρου παρατηρήθη, παρὰ τὴν Θεοτόκον εὐρίσκεται ἐν Α μὲ ἐν Β ἀσφαλῶς δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν «Παναγία Ἀνδρονίκα Βοήθει», ἢ εἰς σταυρὸς μὲ οἰονδήποτε στοιχεῖον ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἀρχικὸν γράμμα ὀνόματος βασιλέως ἢ δεσπότη «Σταυρὲ τῷ τάδε βασιλεῖ ἢ δεσπότη βοήθει», οὕτω καὶ τὰ τέσσαρα Β τὰ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ σταυροῦ — προφανῶς χάριν ἰσομετρίας — τεθέντα «Σταυρὲ Βοήθει» πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν, τοῦ ρητοῦ ἀναφερομένου πλέον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἢ δεσπότη, τοῦ ὁποίου ἢ προτομὴ μετὰ τοῦ σχετικοῦ—ἐνίοτε καὶ ἄνευ αὐτοῦ—μονογραφήματος εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος ἀποτυπῶνται. Τὸ πρᾶγμα εἶναι τόσον σαφές, ὥστε ἀπορῶ τῷ ὄντι πῶς ὁ τόσον ἀναλυτικῶς ἐξονυχίσας τὰς περὶ πυρεκβόλων γνώμας τοῦ Λάμπρου σοφοῦ Σβορῶνος, δὲν διείδεν εἰς τὰ ὀκτώ Β εἰς Ῥοδιακά τινα νομίσματα ἄτινα, κατ' αὐτόν, ἴσως νὰ ἐκόπησαν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν ὀραίαν νῆσον κατεῖχε τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννι-

τῶν, μὲ μέγαν μάλισταρον τὸν Φούλκωνα Βιλλαρέτον, καὶ οἱ Βινιόλοι, δὲν διεΐδε, λέγω, τὸ ἀπλούστατον «Σταυρὲ βοήθει» ἀλλὰ «Σταυρέ, βασιλέως βασιλέων βοήθει Βιλλαρέτω» (!) καὶ «Σταυρέ, βασιλέως βασιλέων βοήθει Βιγνιόλω» (!!)

Ἄν τὰ νομίσματα ταῦτα ἐκόπτοντο ὑπὸ τῶν ξένων κατακτητῶν, φυσικὸν θὰ ἦτο οὗτοι τὴν ἑαυτῶν προτομὴν νὰ χαράξωσιν ἐπ' αὐτῶν, ἢ, ἔλλείψει ταύτης, οἰκόσημον, ἢ καὶ ἀπλοῦν μονογράφημα μὲ ἓν ἢ δύο λατινικὰ V (Villaret, Vignolo). Ὡς πρὸς τὸν πρῶτον, τὸν Fulques de Villaret, τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀναντίρρητον. Οὗτος εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ νομίσματος θὰ παρίστα ἢ τὸν ἑαυτὸν τον προσευχόμενον ἐνώπιον τοῦ σταυροῦ τῆς Λωρραίνης (Croix de Lorraine ou Patriarcale), ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων ἄλλων μεγάλων μαγίστρων, τὰ ὁποῖα ὁ Π. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν «Πανδώραν»¹ ἢ ἔλλείψει τούτου δι' ἐνὸς συνθέτου οἰκοσήμου, τοῦ ἰδίου τουτέστιν οἰκοσήμου του, τοῦ παριστάνοντος «τρεις μέλανας κόρακας καθημένους ἐπὶ ἰσαριθμῶν κορυφῶν ἐρυθρῶν ὀρέων», παρὰ τὸ ἐμβλημα τοῦ τάγματός του, παρὰ τὸν σταυρὸν δῆλα δὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ξένοι συγγραφεῖς μᾶς ἐδίδαξαν².

Τὸ πόρισμα τῆς ὅλης μελέτης μου ὡς πρὸς τὰ δύο ἐμβλήματα εἶναι ὅτι ταῦτα οὐδέποτε ὑπῆρξαν οἰκόσημα. Καὶ διὰ μὲν τὸν Δικέφαλον Ἄειτόν, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξις ὑπὸ οὐδενὸς δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ, φρονῶ ὅτι διὰ τῶν προαναφερθέντων ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξα, ὅτι μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνον ὡς ἐμβλημα βασιλικὸν διὰ περισσοτέρας τῆς μιᾶς οἰκογενείας ἐχρησίμευσε, διὰ δὲ τὸν σταυρὸν μὲ τὰ τέσσαρα Β — ἂν τοιοῦτός ποτε ὑπῆρξεν — ὅτι ἦτο ἀπλοῦν λάβαρον (πολεμικὸν φλάμουλον) τῶν τεσσάρων Β σημαινόντων «Σταυρὲ Βοήθει».

Ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπισήμους οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου δὲν θὰ εἶπω τι ἀνακριβές, ἐὰν ἰσχυρισθῶ ὅτι μέχρι τῆς ὡς ἄνω ἀλώσεως, οὐδεμία ἐξ αὐτῶν εἶχεν οἰκόσημον. Αἱ σφραγίδες διαφόρων ἐπισήμων προσώπων, ἅτινα εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν εἰς Ἱταλίαν κατέφυγον, ὡς αἱ τῶν Νικολάου Ῥάλλη, Ματθαίου Ἀσσάνη, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου καὶ ἄλλων, τινὰς τῶν ὁποίων ὁ Σπ. Λάμπρος ἐδημοσίευσεν³, οὐδὲν τὸ κοινὸν μὲ τὴν οἰκοσημολογίαν ἔχουσι. Τὰ χαράγματα ἐπὶ τῶν ἀπλῶν ἀρχαίων δακτυλιολίθων τῶν ἐν λόγῳ σφραγίδων, παριστάνουσι κατὰ τὸν Λάμπρον ποῦ μὲν κεφαλὴν — αὐτὴν ταύτην. τοῦ κατόχου τῆς σφραγίδος — ποῦ δὲ τὸν Διομήδην τὸ Παλλάδιον ἀρπάζοντα κλπ. Ἐξαίρεσιν μόνον εὐρίσκομεν εἰς τὴν σφραγίδα τῆς Ἄννης Νοταρᾶ, κόρης τοῦ περιφήμου μεγάλου Δουκὸς Λουκά Νοταρᾶ, τῆς ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν

¹ Τόμος Θ'. Ἔτος 1859 φυλλ. 214 καὶ 215.

² Eugène Harot, Armorial des grands maîtres de Jerusalem. Rome 1911. G. Gerola, Stemmi superstiti dei Cavalieri di Rodi. Rivista Araldica Roma 1913-1914.

³ Ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι τόμ. Α. σελ. 427-432.

ἀναφερομένης ¹ ὡς μνηστῆς Κωνσταντίνου τοῦ τελευταίου τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορος, ἣτις πράγματι σφραγίς ἔχει τοὺς τύπους τοῦ οἰκοσήμου. Ἐπὶ ἢ Ἄννα Νοταρᾶ εἰς Ἰταλίαν διασωθεῖσα καὶ ἐκεῖ ὄνειρευθεῖσα νὰ ἐγκαταστήσῃ γωνίαν Ἑλληνικὴν εἰς τὸ παρὰ τὴν Σιένην παλαιὸν φρούριον Montacuto di maremma, ἐνεστερνίσθη, ὡς καὶ ὁ προαναφερθεὶς Ἀνδρέας Παλαιολόγος, ἐνεστερνίσθη, λέγω, τὰ ἰταλικά ἔθιμα, δημιουργήσασα ἴδιον—συμβολικὸν—οἰκόσημον μὲ «δύο ἐστεμμένους ἀντιμετώπους λέοντας, ὧν ἕκαστος κρατεῖ διὰ μὲν τοῦ ὑψωμένου δεξιοῦ ποδὸς ξίφος ἢ σταυρὸν—μᾶλλον ξίφος—διὰ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ κρατοῦσιν ἀμφότεροι, ὑπὸ τὰ δύο ξίφη, ἡμισέληνον» ².

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ οἰκόσημα, τὰ ὅποια φέρουσι μετὰ τὴν ἄλωσιν ἄλλαι Βυζαντιναὶ οἰκογένειαι ὡς π. χ. τῶν Μελισσηνῶν, Μεταξᾶ, Φωκᾶ κλπ., ὡς καὶ τὰ τῶν διαφόρων ὄπλαρχηγῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐν τῇ ξένῃ—Ἰταλίᾳ ἰδίως—ἐδόξασαν τὸ πατριὸν ὄνομα, ὡς τοῦ προαναφερθέντος Μερκουρίου Μπούα, Κορκονδεῖλου Κλαδᾶ καὶ ἄλλων, ταῦτα οὐδὲν τὸ κοινὸν μὲ τὸ Βυζάντιον ἔχουσι· διότι αἱ μὲν οἰκογένειαι μετὰ ξένων συνδεθεῖσαι καὶ εἰς τὰς χρυσᾶς βίβλους (libri d'oro), ἰδίως τῆς Ἐπιτομῆς, ἐγγραφεῖσαι ἐνεστερνίσθησαν πλέον τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθιμα, οἱ δὲ ἀνδρεῖοι ὡς ἄνω πολεμισταὶ ἔλαβον τίτλους καὶ οἰκόσημα ἅπ' εὐθείας παρὰ ξένων ἡγεμόνων ³.

Περαιῶν τὴν μελέτην μου, φρονῶ ἀδιστακτικῶς ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχον οἰκόσημα. Καὶ ὁ Σβορώνος, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἐθεώρει τὸν Δικέφαλον Ἄετον ὡς οἰκόσημον, παρεδέχθη ἐν τέλει ὅτι τὰ ἐμβλήματα τὰ τόσον συνήθη παρὰ τοῖς Φράγκοις τῶν μέσων αἰώνων καὶ τοῖς σημερινοῖς, οὐδέποτε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς παρετηρήθησαν. Εἶναι ἐν μέρει ἀληθὲς ὅτι διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν διαφόρων πολιτειῶν, ὡς οἱ Σταυροφόροι καὶ ἄλλοι Φράγκοι κατακτηταὶ ἐγκαθίδρυσαν ἐπὶ τῶν εἰρησίων τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας εἰσῆχθησαν ἐκ τῆς Δύσεως νέοι θεσμοί, νέα ἥθη καὶ ἔθιμα, ὁ θεσμὸς ὅμως τῶν οἰκοσήμων δὲν εἰσῆχθη, τὸ δὲ Βυζάντιον οὐδέποτε ἐγνώρισε τὰς σηματολογικὰς συνηθείας τῆς Δύσεως, τῆς Δύσεως ἐκεῖνης, ἢ κατὰ τῆς ὁποίας προκατάληψις συνοψίζεται εἰς τὸ γνωστὸν ῥητὸν τοῦ Μεγάλου Δουκὸς Λουκᾶ Νοταρᾶ «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικὴν».

Γ. Ε. ΤΙΠΑΛΛΟΣ

Πρόεδρος τοῦ Ἑραλδικοῦ Τμήματος
τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

¹ Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην τὴν γνώμην ταύτην. Ἑλληνομ. Δ'. 417 κ. ἐξ.

² Ν. Ἑλληνομημῶν τόμ. Δ' σελ. 465.

³ Ὁ Μπούας, πλὴν τοῦ τίτλου τοῦ κόμητος, ὄν, ὡς ἀνέφερον, παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανῶ Α' ἔλαβεν, ἐτιμήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΒ'. Ἐπίσης ἔλαβε διαφόρους τιμὰς καὶ ἐμβλήματα ἀπὸ τὸν Δούκα τῆς Μαντοῦξ Φραγκίσκον Γονζᾶγαν, τὸν Δούκα τοῦ Μιλάνου Λουδοβίκον Σφόρτσαν, τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν κλπ. Ὁ δὲ Κλαδᾶς παρὰ μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδου ἐπιτιλοφορήθη Magnifico, οἱ ἀπόγονοί του δὲ ἔλαβον παρὰ τῆς Βενετίας τὸν τίτλον τοῦ κόμητος.